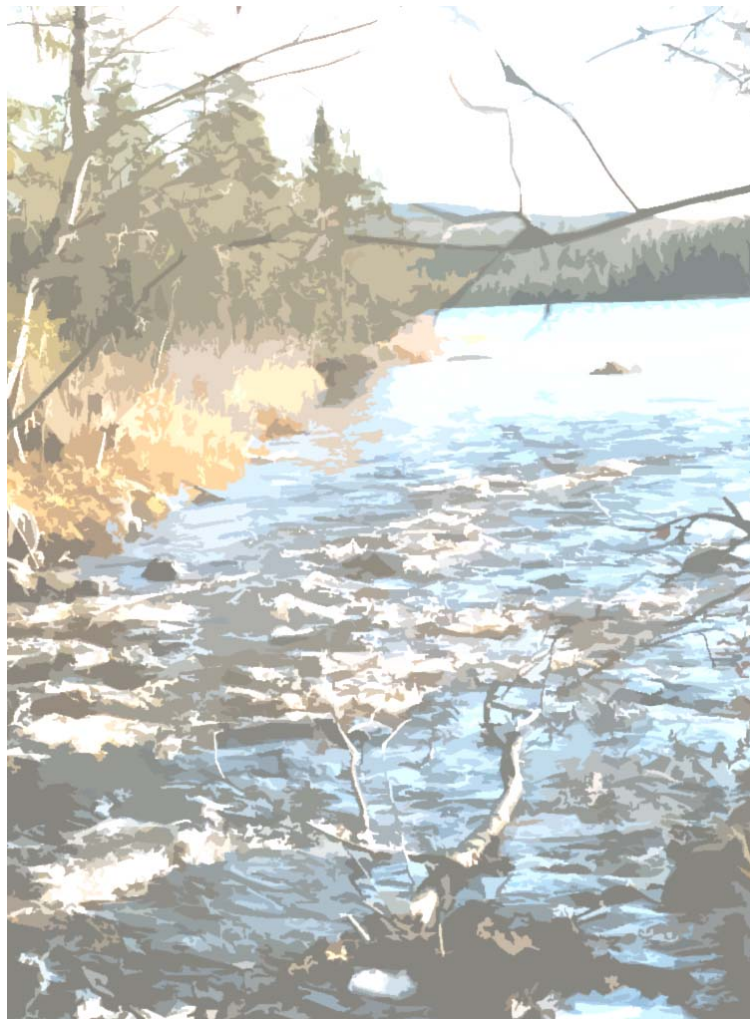

ARKEOLOGI I NORR 10

ARKEOLOGI I NORR 10

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
och samiska studier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology
and Sámi Studies

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet

Omslagsbild:

Utlopp i sjö - där världar och resurser möttes.

Utgivare och distribution:

Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Engelsk språkgranskning (ej Bergman och Loeffler):

Sees-editing Ltd, UK.

ISSN 0284-558x

Tryck:

Orginal, Umeå

2007

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i>	
Förord	v
<i>Ingela Bergman</i> Vessels and kettles. Socio-economic implications of the cessation of asbestos pottery in Northern Sweden	1
<i>Mirja Miettinen</i> Fynd av senneolitisk asbestkeramik i Sydösterbotten	17
<i>Asgeir Svestad</i> ”Folk er vanligvis ikke særlig villige til å snakke om de døde”. Synspunkter på materialitet og samisk gravskikk	41
<i>Anders Huggert</i> Fem vapenbilder och dessutom en heraldisk örn i Mörtträsk-fyndet	77
<i>Berit Andersson & Erik Sandén</i> En boplatzvall från äldre järnålder i Torrböle, Nordmaling sn, Västerbotten	93
<i>Lennart Klang</i> Fattenborg som fornlämningsmiljö och forskningsobjekt	105
<i>David Loeffler</i> Archaeological surveys - a few reflections. As exemplified by features and finds from Lake Hångstaörn, Medelpad	137
<i>Per H. Ramqvist</i> Fem Norrland. Om norrländska regioner och deras interaktion	153

Fem vapenbilder och dessutom en heraldisk örn i Mörtrräsk-fyndet

Anders Huggert

English summary

In the Sámi metal deposits from Mörtrräsket there are several objects of heraldic character: a mounting in the shape of an eagle and five in the shape of armorial shields. The shields date from the 13th century and bear specific coats of arms, belonging to families in northern Germany, southern Denmark and Scania. Of the eagle figure just two fragments have been found to date. As yet the object has not been thoroughly categorised in terms of the species of bird it represents, or the origin and character of the mounting. However, the eagle figure may be the most recent object in the Mörtrräsket deposit and, if so, was presumably deposited in the latter part of the 14th century, possibly as late as ca. 1400. A considerable proportion of the objects in the deposit originated from Southwest Finland, and other more distant parts of northwest Europe. Such goods reached northern Sweden via a system of commercial shipping that was developed by Danes and Gothlanders, but eventually came to be completely operated and dominated by the Hanseatic League.

Anders Huggert, Västerbottens Länsmuseum, Gamlia, Box 3183, SE- 903 04 Umeå, Sweden. anders.huggert@vasterbottensmuseum.se

Inledning

År 1972 inlämnades till Vänersborgs museum några metallföremål som påträffats vid Mörtrräsket i Lycksele socken, Lappland (fig. 1). Föremålen skickades till Statens historiska museum, som uppmanade Västerbottens museum att närmare undersöka fyndplatsen och fyndomständigheterna. Redan vid en första rekognoscering, försommaren 1973, fann de av läns museet utsända personerna ytterligare ett antal metallföremål. Rätt omgående företogs också utgrävning av hela det fyndförande området, som var beläget i sjöns grunda strandvatten. Det samlade antalet fynd var snart uppe i 253 nummer (Zachrisson 1973). Sensommaren 1980 avsåktes utgrävningsområdet och angränsande del av fasta land med metalldetektor, vilket resulterade i ytterligare sex föremål; alla låg i sjöns sand- och grusbotten (Huggert 1980).

Anders Huggert (f.1944). Tjänstgör sedan 1974 vid Västerbottens museum i Umeå. Var under 18 år läns-museets chef och innehar numera en personlig befattning som forskare inom förhistoria och medeltid. Har varit anställd vid dåvarande Göteborgs historiska museum, Raå/SHM (Helgöundersökningen), Statens sjöhistoriska museum (Draköundersökningen) och det fristående forskningsprojektet Nord- arkeologi. Har även publicerat arbeten inom andra kompetensområden såsom etnologi, numismatik och i viss mån humanosteologi.

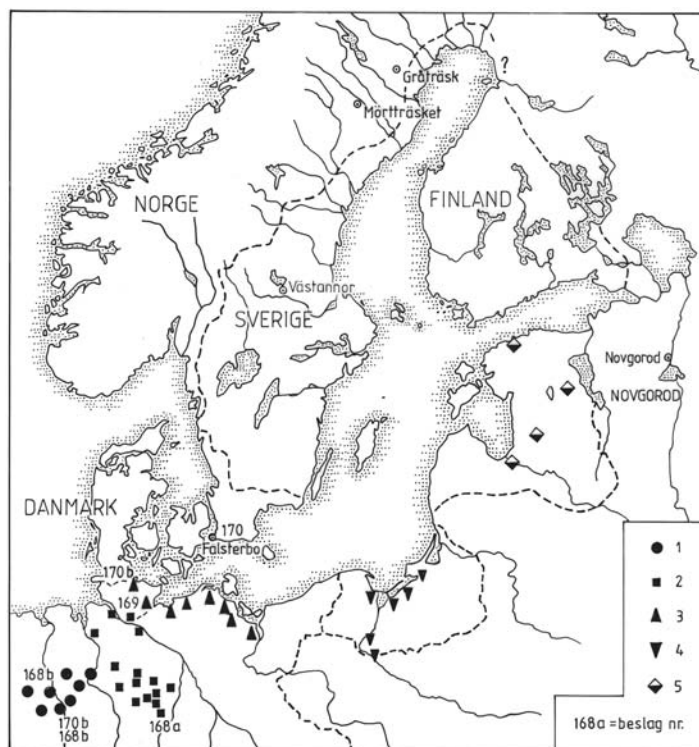

Fig. 1. Fyndplatserna Mörträsket, Gråträsk och Västannor samt ungefärlig hemvist för släkter som fört de på Mörträsk-fyndets beslag förekommande vapnen (fig. 2). På kartan har också markerats sammanslutningar av städer i Hansans begynnelse: 1) Westfaliska stadsförbundet, 2) Saxiska stadsförbundet och med det associerade städer, 3) Vendiska stadsförbundet, 4) preussiska städer, ofta associerade och 5) livländska städer, ofta associerade (jfr Dollinger 1984, fig. 496).

Bland fynden från grävningsundersökningen 1973 finns fem sköldformiga beslag med vapenbilder: nr 168a, 168b, 169, 170 och 170b (fig. 2). I ett heraldiskt sammanhang beaktas lämpligtvis också två i fyndet ingående fragment av en fågelfigur: nr 179 och 180 (fig. 4).

Fyndmaterialets ursprung och datering

Fyndmaterialet från Mörtträsket kan i huvudsak härledas till tre geografiska ursprungsområden; dels handlar det om det inhemska norrländska området, dels nordvästra Europa - med framför allt Tyskland och sydvästra Skandinavien - och dels ett östligt område med sydvästra Finland, Gotland, Östbaltikum och nordvästra Ryssland. Föremålen har bedömts vara från tiden ca 1100 till 1300-talets förra del eller mitt (Zachrisson 1984).

Metalldepå eller samisk offerplats?

Resultatet från undersökningarna vid Mörtträsket inspirerade Inger Zachrisson till att skriva en avhandling, där fyndet likställs med ett snarlikt sådant från den delvis avsänkta sjön Tjautjer i Piteå socken, Norrbotten; det så kallade Gråträsk-fyndet (fig. 1). Hon menar, att det i båda fallen är fråga om en metalldepå, som gömmts undan på 1300-talet av någon person som bedrev hantverk och handel (1984). Andra forskare är lika övertygade om att det istället rör sig om samiska offerplatser, där metallföremål fortlöpande deponerats (Wallenström 1995b).

Till saken hör, att det under medeltiden uppenbarligen förrättats offer i norrländsk bondebygd: På 1200- och 1300-talet offrades således bl.a. metallföremål i en tjärn som var centralt belägen i byn Västanor i Övre Dalarna (fig. 1). Detta bruk avlöste en ännu under tidig medeltid där rådande sed att lägga föremål i gravar. Övergången från hedendom till kristendom var tydligen fullbordad kring 1200, men tycks inte ha förändrat den betydelse gården hade som religiös sfär. Offrandet till en övernaturlig värld, för att bringa lycka och välbefinnande till gården, tog sig istället nytt rituellt uttryck (Ersgård 1995). - Själva företeelsen, offrandet i sjön eller våtmarken, hade emellertid väldigt lång tradition hos nordborna. Ett vikingatida sådant bruk kan eventuellt tänkas förklara deponerandet av metallföremål i Sameland.

De fem beslagen med vapenbilder

Beslagen är tillverkade av mässing och visar sinsemellan olika vapenbilder. Föremålen klassificerades av Zachrisson - helt riktigt - som nordvästeuropeiska och bedömdes vara från tiden kring 1300. Hon

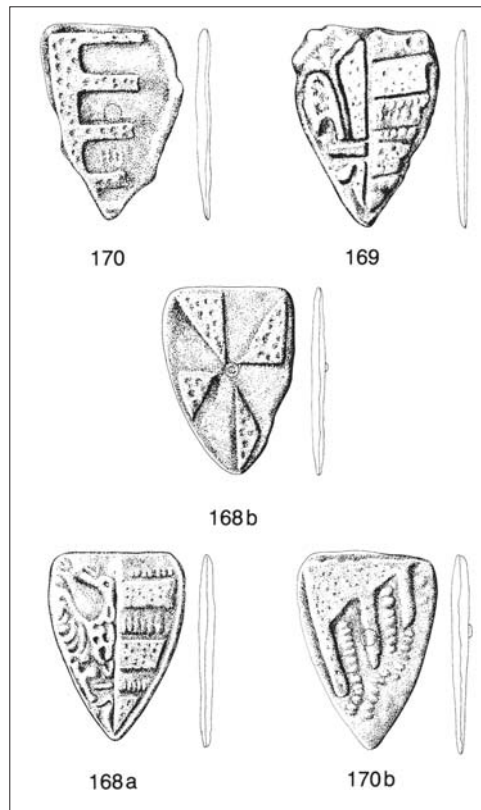

Fig. 2. De fem sköldformiga beslagen med vapenbilder. Skala 1/1. Efter Zachrisson 1984.

prydda beslaget varit fäst på ett värdefullt föremål och då för att markera ägandet, eller det faktum att den som förde vapnet överlämnat föremålet i gåva. En vapenbild var i första hand betydelsebärare och syftet med vapnet var bestämmande beträffande graden av dekorativ utformning. Beslagen från Mörtrträsket har rätt alldaglig karaktär.

Undertecknad kontaktade heraldikern FD Jan Raneke, Lomma, för att om möjligt få veta vilka släkter som fört de aktuella vapnen. Enligt brev från honom är beslagen från 1200-talet och vapnen fördes av följande släkter: fig. 2: 168a) av ANHALT, 168b) av ARDREY i

rådgjorde med heraldiker för att få ett närmare begrepp om materialets karaktär och gör bedömningen att sköldarna ”pryts med olika släkters vapen i rent dekorativt syfte” (1984:41, 56). För nutidsmänniskan är det naturligtvis vanskligt att försöka avgöra hur ett sådant vapenprytt beslag uppfattats i det nordvästeuropeiska medeltidssamhället. Vapenbilden kan strikt ha burits av person som verkligen tillhörde slakten i fråga, eller åtminstone i något särskilt avseende var direkt knuten till denna. En annan förklaring vore, att det vapen-

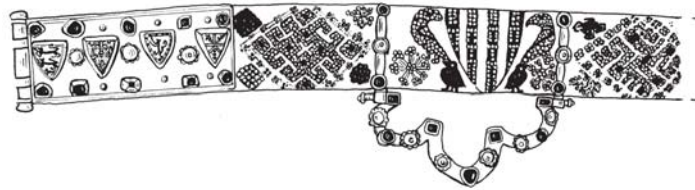

Fig. 3. Bälte funnet i den 1275 avlidne kastilianske prinsen Fernando de la Cerdas grav. Efter Egan & Pritchard.

Westfalen och av MANSBACH i Hessen, 169) av LANGE, som uppträder i Holstein, 170) av SOMMER, som var besuttna i Skåne samt 2: 170b) av RUDBEK i Sydjylland och av LEWENSTEIN i Hessen (Raneke 2001).

De fem beslagen är alla lika då det gäller tekniskt utförande och utseendet i mer generell bemärkelse. På vart och ett av dem har det i mitten funnits ett genomgående hål och på ett par av dem sitter i hålet en tydlig stump av ett mässingsstift. Beslagen har uppenbarligen varit fästa på ett rätt stadigt underlag; kanske av trä eller av läder. Allt talar för att de sammanhållet nått Nordsverige och den eller de personer som sedan deponerat dem vid Mörtträsket. Därmed bör de fem föremålen ha hört samman också i det nordvästeuropeiska ursprungsområdet. För den fortsatte bedömningen av dem är det med andra ord ett samlat perspektiv som får gälla.

Även i Gråträsk-fyndet finns det ett föremål med heraldisk anknytning, nämligen bågen till ett ringspänne med triangulära sköldar och rombiska plattor. De fyra sköldarna visar sinsemellan olika vapenbilder (Serning 1956:pl. 38). Föremålet är gjutet i ett stycke och har förmodligen tillverkats i mer än ett exemplar. Här ligger det nära till hands att främst se ett dekorativt syfte. Helt annorlunda förhåller det sig uppenbarligen med vapenbilderna på remblecket till det paraktfullt bälte, som den kastilianske prinsen Fernando de la Cerda (död 1275) fått med sig i graven i det kungliga mausoléet i Las Huelgas-klostret nära Burgos i Spanien (fig. 3). Uppsättningen av vapenbilder gav en tydlig genealogisk anvisning beträffande prinsen.

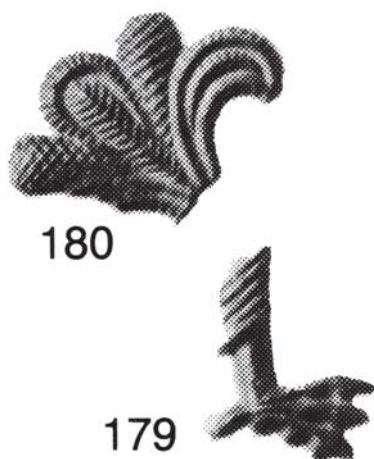

Fig. 4. De båda fragmenten av en fågelfigur. Skala 2/1. Efter Zachrisson 1984.

Fig. 5. Örebro stads sigill från senare delen av 1200-talet. Skala 1/1. Efter H. Hildebrand 1879-1903.

Fågelfiguren

De båda fragmenten av en fågelfigur är stilmedvetet och skickligt utförda. De är snarast gjutna i tenn och visar nästan hela uppsättningen stjärtfjädrar samt fågelns ena tars med fot (fig. 4). Inger Zachrisson har inte lyckats bestämma föremålet närmare, eftersom hon inte funnit några direkta paralleller. Hon anser att det bör vara fråga om västeuropeisk tillverkning - kanske tysk eller fransk - och förmodligen från tiden 1200-1300-tal (1984:42). Bildernas inbördes placering i avhandlingen antyder, att hon snarast tänkt sig en tuppfigur.

I själva verket stöter det inte på någon större svårighet att bestämma fragmenten närmare än så. Det går bra att anknyta till fyndets ena vapensköld. På den syns hälften av en heraldisk örn (fig. 2:168a). Vid första påseendet är överensstämmelsen kanske knappt skönjbar, men det beror på, att örnfiguren är halverad och sammanträngd på sköldens yta. För den mer i detalj intresserade kan saken beläggas genom ett urval inhemska exempel: örnen på ett beslag i pressblecksteknik från medeltidens Eketorps borg på Öland, daterad ca 1170 -

ca 1240 (Borg 1998:205); det i tenn gjutna beslaget med Johannes-symbolen, örnen, på det till slutet av 1200-talet daterade krucifixet i Öja kyrka på Gotland (Oldeberg 1966, fig. 640; Tångeberg 1986, Abb. 40b); Örebro stads sigill, känt genom ett avtryck från år 1331, men av stilistiska skäl uppenbarligen tillkommet på 1200-talet (B.E.

Fig. 6. Paljett på Birgittas skrin från senare delen av 1300-talet, Vadstena klosterkyrka. Något förstorat. Utsnitt ur illustration i Lindblom 1963.

Hildebrand 1867, nr 773; H. Hildebrand 1879-1903:1, fig. 160); Arboga stads sigillavtryck från 1330 (B. E. Hildebrand 1867, nr 771); den sköld med örnför som finns ingraverad på en silverskål, som ingår i ett skattfynd från Kyrkebringe i Gothem på Gotland och som förmodligen deponerats i marken krigsåret 1361 (Andersson 1983, Pl. 24A); örnen på en silverpaljett på skrinet med Birgittas ben i klosterkyrkan i Vadstena, där skrinläggningen ägde rum 1381 (Lindblom 1963, bild 4) samt örnen på ett mycket praktfullt silverspänne på en korkåpa i Strängnäs domkyrka. Kåpan är också prydd med en silverknapp, som bär texten *orate pro Thoma episcopo strenginensi*, "bedjen för Thomas biskop i Strängnäs". Av allt att döma är kåpan identisk med en som Thomas lät göra till sin biskopsvigning 1430 (H. Hildebrand 1879-1903:1, fig. 307; 3:587ff).

Örebro stads sigill, paljetten på Birgittas skrin och spännet på Thomas kåpa är goda hållpunkter i sammanhanget, varför de här återges i

Fig. 7. Spänne på korkåpa från förra delen av 1400-talet, Strängnäs domkyrka. Skala 1/1. Efter H. Hildebrand 1879-1903.

bild (fig. 5-7). Mörtrräsk-figurens tars och fot har samma grundform som hos örnfiguren på sigillavtrycket, medan stjärtfjädrarna tveklöst har mycket gemensamt med framställningen på spännet.

Örnen var under medeltiden ett mycket populärt och vida spritt motiv, som i heraldiskt sammanhang framför allt stod för kraft och majestät. Under 1300-talet var heraldiska framställningar populärare än någonsin (Andersson 1963: 42). Eftersom föreliggande studie utgår från ett i Övre Norrlands inland framkommet material, ligger det nära till hands att i sammanhanget åtminstone nämna, att det i Sveg i Härjedalen tillvaratagits ett medeltida skrin av ek som utvändigt är helt klätt med dekorpressat läder och där framsidans motiv utgörs av ett par sköldar med tidstypiska örnfignurer (Tillväxten, inv.nr 24004, fig. 10).

I det nu relaterade materialet är örnen huvud vänt antingen åt höger eller åt vänster och i ett fall faktiskt helt frontalt och det gäller evangelistsymbolen i Öja. Det *en face* vända huvudet ger bilden full symmetri. Samma verkan uppnås om fågeln förses med två huvuden. Den tvehövdade örnen, dubbelörnen, kan betraktas som en särskild genre. En sådan figur utgjorde det väsentliga i det tysk-romerska kejsarimperiets

vapenbild och ingår på samma sätt i exv. staden Lybecks vapen, varifrån den snart upptogs av den nordtyska handelsorganisationen Hansaförbundet - som ett tecken på att organisationens köpmän inte var underställda andra furstar än den tysk-romerske kejsaren.

Dubbelörnen förekommer tillsammans med de nordiska sjöfararnas skyddshelgon S:t Olof i kalkmåleri i Skamstrups kyrka, Danmark. Måleriet är från tiden kring 1380 (Kaspersen 1996:229). Mörtträsk-fyndets båda figurfragment låter tyvärr inte förstå om fågeln i det fallet haft ett eller två huvuden (fig. 8).

Fig. 8. Mörtträsk-fyndets örnfigur antydd genom rekonstruktionsskiss i skala 1/1. Ritning: Anders Eide, Stockholm.

Gotländsk och tysk handelsseglation

Vapenbilderna på de fem sköldformiga beslagen från Mörtträsket visade sig ha förts av släkter som hörde hemma på nordtyskt och syd-danskt område och i Skåne; dvs i en i handelssammanhang verkligt central del av det Nordvästeuropa varifrån fyndets ena huvudgruppering av föremål härrör. Skånemarknaden på Falsterbohalvön var av internationell betydelse och en av den danska kungamaktens främsta inkomstkällor (Ersgård 1988). Danmark hade för övrigt intressen ända

bortåt Finska viken. Där uppfördes en borganläggning, *Taanlinna* (danskarnas borg), och i skydd av den tillkom på 1220-talet handelsstaden Reval/Tallinn. Det var på nordtyskt område hansaorganisationen växte fram (fig. 1).

Hansan bildades i Lybeck 1161 och var, i ett inledande skede, en sammanslutning av nordvästtyska köpmän - understödda av sina respektive hemstäder - som ville komma igång med omfattande handelsseglation på Östersjön. Benämningen Hansa kommer av det medelhögtyska ordet *hanse* som betyder "gemenskap" eller "broderskap". Handelsseglationen hade dittills helt dominerats av gotländska bondeköpmän, som förmedlade varuutbyte inom hela östersjöområdet; då verksamheten kulminerade, mellan så vitt skilda områden som furstendömet Novgorod i öster och England i väster. Tyskarna etablerade nära kontakt med bonderepubliken Gotlands köpmän och lyckades på så sätt snart nå ända till Novgorod (1165). I slutet av 1100-talet bildade de, vid sidan om gotländska köpmän, ett stadsamhälle i Visby. 1288 frigjorde sig staden från landsbygden. Tyskarna koloniserade också södra östersjökusten, fram till Finska viken. Riga grundades redan 1201 och under århundradets lopp övertogs den gotländska transitohandeln alltmer av de tyska köpmännens starka organisationer. Man var med vid Stockholms tillkomst i mitten av 1200-talet. Tillvaron och verksamheten i staden reglerades utifrån den på 1200-talet avfattade Björköarätten, *Biärköö rättär*, som i vissa avseenden ansluter till den mer utvecklade Visby stadslag (Holmbäck & Wessén 1946: CVI ff.). Under första hälften av 1300-talet passerade Stockholm Visby som handelscentrum. 1361 erövrades Gotland och Visby av Danmark, varpå hansastäderna förbjöd all handel på Danmark. 1366 deklarerade de att det bara var förbundets medlemmar som fick besöka Novgorod. Under århundradets senare hälft ombesörjdes handeln på Novgorod via Riga istället för Visby. Vid övergången mot 1400-talet var den tidigare så framträdande gotlands-handeln definitivt stadd på tillbakagång.

Av myntfynd att döma bedrev gotlänningarna handelsseglation också i Östersjöns norra huvuddel; i Ålands hav och i bottniska farvatten. Myntprägling och systematiskt användande av mynt som betalningsmedel kom igång tidigare på Gotland än i Svea- och Götaland, nämligen strax före 1100-talets mitt. Gotländska penningar från

skedet före ca 1270 har påträffats på flera platser på Åland, men också i SV Finland, norra Uppland och uppåt Norrlandskusten; närmare bestämt i Medelpad och Ångermanland samt även i Jämtland. Penningen var den enda utmyntade nominalen. Den var från början av nästan helt rent silver. I skedet därefter och till ca 1450 präglades i Visby en ny typ av penning, en ensidig s.k. brakteat, med bokstaven W. På 1320-talet inleddes i Visby också utmyntning av räknesystemets högre nominal, den gutniska örtugen, *goten*, för att sedan även den fortsätta att produceras till ca 1450. Den gutniska örtugen är faktiskt Östersjöområdets äldsta prägling i en högre valör än penningen. Det gick 12 penningar på en örtug. Några sådana örtugar har påträffats i Östersjöns norra huvuddel; ett exemplar i SV Finland, ett på Åland, två bland de relativt rika myntfynden i borgen Faxeholm i Hälsingland samt ett - enligt numismatiken från tiden 1320-talet till ca 1380/90 - på den medeltida marknadsplatsen Kyrkbyn i Piteå socken, Norrbotten. Av arkeologiska fynd att döma etablerades denna marknadsplats på 1320-/30-talet och övergavs efter ungefär ett sekel. Det föreligger inte någon uppgift om fynd av W-brakteater i Östersjöområdets norra huvuddel. Detta trots att utmyntningen var mycket omfattande och skedde i gott silver, åtminstone fram till den danska erövringen av Visby och ön 1361. Uppenbarligen var det den högre nominalen, örtugen, som var intressant i fjärrhandelssammanhang. Ett enkelt antalsmässigt och kronologiskt betraktande rörande fynden av gotländskt mynt i Östersjöns norra huvuddel synes således utvisa, att det råder en viss överensstämmelse mellan myntförekomst och förändring inom gotländsk handelsverksamhet. I övrigt var det fastlandsvenskt mynt som cirkulerade i området. Tyskt mynt - från Lybeck och Mecklenburg - förekommer i enstaka exemplar i fynd så pass långt norrut som i Ångermanland. Mynt från det tyska Reval utgör ett tydligt inslag i myntmassan i SV Finland. Ett sådant mynt har påträffats i Ångermanland (Lagerqvist 1970; Malmer & Wiséhn 1983; Huggert 1985:105f; Hildebrandt 1989; Klackenborg 1992; Grundberg 1992:137f; Wallerström 1995a; Mogren 2000:269).

Björköarättens föreskrifter för handeln i Stockholm (kap. 8; Holmbäck & Wessén 1946:455) är väsentligen inriktade på själva varutillförseln. Allt skulle föras in i staden för slottsfogdens eventuella förköp samt för den allmänna handeln, som pågick från seglations-

tidens början och till dess slut. Säd och säl fick emellertid köpas direkt i skeppen. De till Stockholm seglande hälsingarna åtnjöt favören att i skeppen också få sälja lin och sill (saltströmming). Det tycks ha stått lantbefolkningen fritt att handla i staden. Magnus Erikssons stadslag, från senare delen av 1350-talet, ger däremot klart uttryck för en gentemot landsbygden diskriminerande hållning i handelsfrågor: Således fick de i staden gästande köpmännen enbart handla med köpstads-männen och inte med andra, exempelvis bönder (Köpmålabalken 34; Holmbäck & Wessén 1966). Vidare heter det att de gästande köpmännen inte får låta föra "sina varor eller sitt gods till andra städer eller ut på landet eller till några marknader eller sälja det där, ..." (33 § 5). De gästande köpmännen förmodas komma från områden som Flandern, Tyskland och Gotland (34).

De som bodde norr om Stockholm - i Roden, Norrland och Finland, utom Åbo, - fick inte segla till annan ort än Stockholm för att bedriva handel: *Alle aff finlande utan åbo byamaen, aff nylande, rodhenum, helsingalande eller gaestrikalande skulu hwarghen sin marknad med skípum driffwa utan i stocholme widber boot XL marka konungenum ok stadbenum enskylt* (34 § 3). Vid lagens tillkomst hade Åbo haft stadsprivilegier åtminstone sedan 1309; belagt genom sigillavtryck (Pihlman & Kostet 1986). I och med stadslagens seglationsbestämmelse var grunden lagd till det s.k. Bottniska handelstvånget (Friberg 1983:27), som slutligen formulerades genom handels- och seglationsförordningar 1614, 1617 och 1636.

För att det skulle fungera med seglationen längs Norrlandskusten krävdes hamnplatser, där fartygen kunde ligga under mörka nätter, vid oväder eller helt enkelt inväntande lämplig segelvind. Detta har gällt fram i nyare tid och behovet var naturligtvis i stort sett detsamma under medeltiden. S:t Olofs hamn på Drakön i Hälsinglands yttre skärgård, som etablerades under 1300-talet och sedan var i drift fram mot 1400-talets mitt, var med god marginal en sådan resurs för sjöfarten. Förutom en väl skyddad hamn fanns där boningshus, bodar och ett kapell med begravningsplats (Huggert 1991; 1998; 2004). S:t Olofs hamn var, med andra ord, i stort sett samtida med den merkantila knutpunkten Kyrkbyn i Norrbotten (Wallerström 1995a, 2:78).

Handeln, vapenbilderna och örnfiguren

Individer inom de genom Mörtträsk-fyndets vapenbilder aktuella släkterna kan mycket väl visa sig ha varit verksamma i handelssammanhang, vilket vore värt att närmare efterforska. Beslagen med vapenbilder bör ha nått Nordsverige via den handelsseglation som väsentligen utvecklats av danskar och gotlänningar och som med tiden systematiskt kom att domineras av Hansan. Transporten kan tänkas ha ägt rum redan vid tiden kring 1300. Godset transiterades förmodligen mer eller mindre direkt från Östersjöns södra och upp i dess norra huvuddel. Sedan Stockholm etablerats, och stadens handelsmän på allvar kommit igång med sin verksamhet, kanske det var där godset först hamnade. Till skillnad från vapenbilderna behöver örnfiguren inte ha ett kontinentalt ursprung. Det kan lika väl vara fråga om en svensk tillverkning. Föremålet har förmodligen nått Nordsverige någon gång i senare delen av 1300-talet; tiden kring 1400 är utan vidare också ett tänkbart förslag.

Den nu skisserade transportverksamheten är aktuell också beträffande de komponenter i Mörtträsk-fyndet som har ett gotländskt och sydvästfinskt ursprung. Även om handelsseglationen hade en av sina viktigaste replipunkter i Novgorod, längst i öster, gäller för fyndets nordvästryska, och förmodligen också östbaltiska, komponenter ett helt annat perspektiv: Vid fredsuppgörelsen mellan Sverige och furstendömet Novgorod i Nöteborg 1323 behöll Novgorod nyttjanderätten till områden belägna nordost om en linje dragen från Systerbäck i Finska vikens innersta del och ungefär upp till dagens Brahestad vid Bottniska viken. Handelsmännen från öster kunde, med andra ord, även i sin fortsatta verksamhet disponera inlandets vattenvägar och älvmyningarna i nordöstra Bottnen - det s.k. "Tioflodslandet". Sverige flyttade emellertid snart fram sina positioner i den nordöstliga periferien. På 1360-talet uppförs *Krytzeborg* (Korsholms slott, där staden Vasa grundläggs år 1606) och hela området kring övre delen av Bottniska viken utgör så småningom Korsholms slottslän.

Mörtträsk-fyndets slutdatering

Enligt gängse uppfattning är Mörtträsk-fyndets yngsta föremål från 1300-talets förra del eller mitt (Zachrisson 1984). Den nu identifie-

rade heraldiska örnfignen ger anledning till förnyat övervägande beträffande det samlade fyndmaterialets främre tidsgräns, som snarare ligger i senare delen av 1300-talet - kanske rent av kring 1400. I sammanhanget finns det anledning att erinra om den väsentliga slutsats som kunde dras utifrån 1980 års undersökning med metalldetektor på fyndplatsen, nämligen att sjöns grunda strandvatten uppenbarligen "fortfarande döljer delar av fyndet, ..." (Huggert 1980:4).

Sammanfattning

I Mörtträsk-fyndet ingår några föremål av heraldisk karaktär, nämligen en örnfign samt fem sköldformiga beslag med vapenbilder. De senare är från 1200-talet och vapnen fördes av släkter hemmahörande på nordtyskt och syddanskt område och i Skåne. Av örnfignen har endast två fragment påträffats. Dessa har först nu identifierats då det gäller fågelart och därmed föremålets karaktär. Örnfignen kan mycket väl vara Mörtträsk-fyndets yngsta föremål och förskjuter i så fall det samlade fyndmaterialets främre tidsgräns till senare delen av 1300-talet - kanske rent av till tiden kring 1400. Även en betydande del av fyndets övriga föremål är av nordvästeuropeiskt ursprung. Sådant material nådde Nordsverige via den handelsseglation som väsentligen utvecklats av danskar och gotlänningar och som med tiden systematiskt kom att domineras av Hansan. Den skisserade transportverksamheten är aktuell också beträffande åtminstone de komponenter i Mörtträsk-fyndet som har ett sydvästfinskt ursprung.

Referenser

- Andersson, Aron 1983. *Mediaeval Drinking Bowls of Silver Found in Sweden*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Borg, Kaj (red.), 1998. *Eketorp-III. Den medeltida befästningen på Öland. Artefakterna*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Dollinger, Philippe 1984. When the Hanse was strong. *Albert d'Haenens: Europe of the North Sea and the Baltic. The World of the Hanse*. Fonds Mercator, Antwerp. 391-403.
- Egan, Geoff & Pritchard, Frances 1997. *Dress Accessories c. 1150 - c. 1450. Medieval Finds from Excavations in London 3*. Museum of London. London: The Stationery Office. (1:a utg 1991.)

- Ersgård, Lars 1988. "Vår-Marknad i Skåne". *Bebyggelse, handel och urbanisering i Skåne och Falsterbo under medeltiden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 4.
- Ersgård, Lars 1995. The Change of Religion and its Artefacts. An Example from Upper Dalarna. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1993-1994: 79-94.
- Friberg, Nils 1983. *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. En historisk-geografisk studie i samarbete med Inga Friberg*. Uppsala. Monografier utgivna av Stockholms kommun 53.
- Grundberg, Leif 1992. 1000 år kring Risöfjärden. Arkeologiska undersökningar inom Risöfjärdsprojektet 1990-1991. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. Leif Grundberg & Lena Edblom). Skrifter från Örnsköldsviks museum 3:131-144. Örnsköldsvik.
- Hildebrand, Bror Emil 1862 och 1867. *Svenska sigiller från medeltiden* 1:1-2. Stockholm.
- Hildebrand, Hans 1879-1903. *Sveriges medeltid. Kulturbeskrivning* 1-3. Stockholm.
- Hildebrandt, Margareta 1989. Frösö kyrka på hednisk grund. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd 2. Järnålder - medeltid* (red. Ove Hemmendorff). Fornvärdaren 24:153-166. Östersund.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1946. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutida svenskar* 5. Stockholm.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1966. *Magnus Erikssons stadslag. I nysvensk tolkning*. Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek 7. Lund.
- Huggert, Anders 1980. *Rapport över arkeologisk efterundersökning av fyndplatsen forn lämning nr 422, Mörtrräsk-fyndet, Mörtrräsket, Lycksele sn, Lappland*. Västerbottens museums arkiv, Umeå: dnr 565/80.
- Huggert, Anders 1985. Münzen im Mittelalterlichen Kyrkbyn in Piteå. *In honorem Evert Baudou. Archeology and Environment* 4. Department of Archaeology, Umeå. 99-107.
- Huggert, Anders 1991. Sankt Olofs hamn på Drakön än en gång. *Faxeholm och nordsvensk medeltid* (red. Mats Mogren). Ett idéseminarium i Söderhamn 11-12 april 1991:40-44. Länsmuseum i Gävleborgs län, Gävle.
- Huggert, Anders 1998. Ett beslag tillverkat av tvättfatsplåt - påträffat i S:t Olofs hamn på Drakön. *Formvännen* 93:89-95.
- Huggert, Anders 2004. Ett senmedeltida kapell på Holmön. *Västerbotten* 4/2004:42-51.
- Kaspersen, Søren 1996. Billedkunst og unionsideologi. *Margarete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år:228-233*. Utg. av Nordisk Ministerråd. Danmarks Nationalmuseum, København.
- Lagerqvist, Lars O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 1140-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*. Numismatiska bokförlagets handboksserie 4. Stockholm.
- Lindblom, Andreas 1963. *Birgittas gyllene skrin*. Kungl. Vitterhets Historie och

- Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien 10. Stockholm.
- Malmer, Brita & Wiséhn, Jan 1983. *Myntfynd från Angermanland*. Sveriges mynthistoria, Landskapsinventeringen 2. Kungl. myntkabinettet, Stockholm.
- Mogren, Mats 2000. *Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Lund Studies in Medieval Archaeology 24. Lund.
- Oldeberg, Andreas 1966. *Metallteknik under vikingatid och medeltid*. Stockholm.
- Pihlman, Aki & Kostet, Juhani 1986. *Åbo (fi. Turku)*. Medeltidsstaden 3. Åbo landskapsmuseum.
- Rancke, Jan 1982. *Svenska medeltidsvapen 1-2*. Lund.
- Rancke, Jan 2001. *Brev till Anders Huggert daterat den 5 oktober 2001*. Västerbottens museums arkiv, Umeå: dnr 407/01.
- Serning, Inga 1956. *Lapska offerplatser från järnålder och medeltid*. Acta lapponica 11. Nordiska museet, Stockholm.
- Tillväxten = *Statens historiska museum och Kungl. Myntkabinettet. Samlingarnas tillväxt 1946-1948*. Stockholm 1952.
- Tängeberg, Peter 1986. *Mittelalterliche Holzsulpturen und Altarschreine in Schweden. Studien zu Form, Material und Technik*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Wallerström, Thomas 1995a. *Norrbottnen, Sverige och Medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi 1-2*. Lund Studies in Medieval Archaeology 15: 1-2. Lund.
- Wallerström, Thomas 1995b. A Merchant's Depot and a Hiding Place for Stolen Goods - or Saami Sacrificial Sites? A Source-Critical Look at the Gråträsk and Mörträsket Finds. *Medd. från Lunds universitets historiska museum 1993-1994*:167-187.
- Zachrisson, Inger 1973. *Rapport över efterundersökning av lapskt fynd från Mörträsket, Lycksele sn, Lappland*. Västerbottens museums arkiv, Umeå: dnr 373/73.
- Zachrisson, Inger 1984. *De samiska metalldepåerna år 1000-1350 i ljuset av fyndet från Mörträsket, Lappland*. Archaeology and Environment 3. Umeå.